Эшбуриев Умарбек Рашидович,
Самарқанд давлат университети тадқиқотчиси
Усманов Илёс Арзикулович,
Самарқанд давлат университети тадқиқотчиси

ҚИШЛОҚ МЕҲНАТ БОЗОРИНИ ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ САМАРАЛИ ТАШКИЛИЙ-ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМЛАРИ

УДК: 331.5.024.97

ЭШБУРИЕВ У.Р., УСМАНОВ И.А. ҚИШЛОҚ МЕҲНАТ БОЗОРИНИ ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ САМАРАЛИ ТАШКИЛИЙ-ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМЛАРИ

Ушбу мақолада қишлоқ жойларда иш билан бандликни давлат томонидан тартибга солиш тамойиллари аниқланиб,бандликка кўмаклашиш марказлари фаолиятининг асосий йўналишлари ҳамда қишлоқ меҳнат бозорини тартибга солишнинг самарали ташкилий-иқтисодий механизмлари тадқиқ этилган.

Таянч иборалар: қишлоқ меҳнат бозори, бандликка кўмаклашиш марказлари, меҳнат ресурслари, ишчи кучига талаб, ишчи кучи таклифи, рақобат, ишсизлик, фаол сиёсат, пассив сиёсат, ишга жойлаштириш.

ЭШБУРИЕВ У.Р., УСМАНОВ И.А. ЭФФЕКТИВНЫЕ ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ СЕЛЬСКОГО РЫНКА ТРУДА

В данной статье определяются принципы государственного регулирования занятости в сельской местности, рассматриваются основные направления деятельности Центров содействия занятости и эффективные организационные и экономические механизмы регулирования сельских рынков труда.

Ключевые слова: сельский рынок труда, центры содействия занятости, трудовые ресурсы, спрос на рабочую силу, предложение рабочей силы, конкуренция, безработица, активная политика, пассивная политика, занятость.

ESHBURIYEV U.R., USMANOV I.A. EFFECTIVE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISMS FOR REGULATING THE RURAL LABOR MARKET

In the article is identified the principles of employment state regulation in rural areas. It is discussed the Centers for Employment Assistance'smain activities and the effective organizational and economic mechanisms for regulating rural labor markets.

Key words: rural labor market, employment promotion centers, labor resources, labor force demand, labor supply, competition, unemployment, active policy, passive policy, employment.

Кириш (Introduction).

Аҳолининг меҳнатда бандлик даражаси ҳар қандай давлат иқтисодиётининг ривожланиш кўламини ифодаловчи кўрсаткичлардан биридир. Меҳнат ва аҳоли иш билан бандлиги соҳасида бозор алоқаларини ривожлантириш янги ва ўхшаш бўлмаган ёндашишни, меҳнат бозори элементларини ўрганишда мунтазамликни, бозор категориялари ва тушунчаларининг услубий базасини янгилашни талаб этади. Иқтисодиётни қайта қуриш ва шакллантириш бўйича чоратадбирларни амалга ошириш келгусида аҳолини иш билан бандлиги соҳасидаги институционал тузилмалар фаолиятларини жадаллаштириш ва норматив-ҳуқуқий базаларини ривожлантиришни талаб қилади.

Шунинг учун ҳам 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида «янги иш ўринларини яратиш ҳамда аҳолининг, энг аввало, ўрта махсус ва олий ўқув муассасалари битирувчилари бандлигини таъминлаш, меҳнат бозори мутаносиблигини ва инфратузилмаси ривожланишини таъминлаш, ишсизлик даражасини камайтириш» [8] вазифаси қўйилган. Бу вазифаларни самарали ҳал этиш қишлоқ жойларда бандликка кўмаклашувчи давлат ташкилотлари фаолиятини тартибга солишнинг самарали ташкилий-иқтисодий механизмлари такомиллаштириш бўйича илмий асосланган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишни тақозо этади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили (Literature review).

Республикамиз ва хориж иқтисодий адабиётларида меҳнат бозори шаклланиши ва ривожланиши, унинг ишлаш механизми, ривожланиш тамойиллари, ишсизликнинг келиб чиқиш сабаблари ва уни камайтириш йўллари ва иш билан бандлик даражасини ошириш ва уни тартибга солиш механизмлари, давлат ва нодавлат бандлик хизматлари фаолиятининг асосий йўналишларининг айрим жиҳатлари илмий-назарий, услубий ҳамда амалий жиҳатдан тадқиқ этилган.

Академик Қ.Х.Абдураҳмоновнинг "Меҳнат иқтисодиёти: назария ва амалиёт" номли дарслигида [1, 55-112-б.] аҳолини иш билан бандлиги бўйича назариялар, иш билан бандлик – ижтимоий-иқтисодий сиёсат элементи эканлиги, аҳолини иш билан бандлиги шакллари ва турлари, меҳнат бозорида рақобатбардош бўлмаган аҳолининг иш билан бандлиги, иқтисодиётнинг инновацион ривожланиши ва меҳнат муносабатларининг янги шакллари, иш билан бандлик инновацион турлари, меҳнат бозорида давлатнинг иш билан бандлик сиёсати тадқиқ этилган. Шунингдек, турли-туман иқтисодий воситалар ва усуллар, ҳуқуқий нормалар ёрдамида иш билан бандлик жараёнлари ва сиёсатини ташкил этиш ҳамда тартибга солишни таъминлаш зарурати асослаб берилган.

Колесникова О. томонидан чоп этилган мақолада [4, 55-56-б.]меҳнат бозори инфратузилмаси тушунчасининг моҳияти, унинг функционал элементлари, таркибий қисмларининг таснифи ва ўзаро алоқадорлиги ёритиб берилган ҳамда меҳнат бозори инфратузилмаси даражалари ва функциялари илмий жиҳатдан тадқиқ этилган. Шунингдек, мақолада иш билан бандлик хизмати фаолиятининг самарадорлигини баҳолаш учун оптимал усуллардан фойдаланиш зарурати қисман асосланган.

Академик Абдураҳманов К.Х. ва профессор Одегова Ю.Г.лар томонидан чоп этилган ўқув қўлланмада [5, 38-62-б.] меҳнат бозори шаклланиши ва ривожланиши, унинг турлари ва шакллари, ишлаш механизми, меҳнат бозори моделлари ҳамда ишсизликни камайтириш йўллари ва иш билан бандликни тартибга солиш механизмлари тадқиқ этилган. Шунингдек, мавзуга доир жиҳати бўйича аҳолини иш билан таъминлаш дастури ва иш билан бандлик хизмати фаолияти самарадорлигини баҳолаш кўрсаткичлари таснифининг илмий асослари тадқиқ этилган.

Холмўминов Ш.Р. раҳбарлигидаги муаллифлар жамоаси томонидан"Қишлоқ аҳолисини иш билан таъминлашнинг назарий ва амалий асослари"номли монографияда [7, 27-110-б.] қишлоқ аҳолисини иш билан таъминлашнинг назарий-методологик асослари илмий-назарий жиҳатдан таҳлил этилиб, қишлоқ аҳолисини иш билан таъминлашнинг методик механизмлари қишлоқ ҳудудларининг демографик ва ижтимоий-иқтисодий ривожланиши ва уларнинг аҳолини иш билан таъминлашга таъсири ҳамда қишлоқ жойларда ишчи кучига талабни ошириш ва унинг таклифини камайтириш муаммоларини социологик баҳолаш амалга оширилган.

Тадқиқот методологияси (Research Methodology).

Тадқиқот жараёнида қишлоқ жойларда бандликка кўмаклашувчи давлат ташкилотлари фаолиятини тартибга солишнинг самарали ташкилий-иқтисодий механизмлари бўйича тизимли ёндашув, қиёсий ва солиштирма таҳлил, динамик ёндашув ҳамда гуруҳлаш усулларидан фойдаланилди.

Қишлоқ жойларда бандликка кўмаклашувчи давлат ташкилотлари фаолиятини тартибга солишнинг самарали ташкилий-иқтисодий механизмлари қишлоқ жойларда янги замонавий иш ўринларини яратиш, ишсизларни касбга йўналтириш ва қайта тайёрлаш билан боғлиқ фаол ва пассив тадбирларни амалга ошириш, қишлоқда миграцион жараёнларни тартибга солиш ва рағбатлантириш, иш билан бандликнинг инновацион турларини жорий этиш каби тадбирларни ўз ичига олади.

Таҳлил ва натижалар (Analysis and results).

Халқаро Меҳнат Ташкилотининг маълумотларига кўра, ҳозирги вақтда жаҳонда ишсизлик даражаси 5,8 %ни ташкил этмоқда. Жаҳонда 1,4 млрд.дан ортиқ ишчилар ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан нуфузи паст бўлган иш билан банд бўлиб, уларнинг кўпчилиги ривожланаётган мамлакатлар ҳиссасига тўғри келади. Яхши ҳимоя қилинмаган иш билан бандларнинг сони йилига 11 млн. кишига ошмоқда. Бу ҳолат жиддий муаммоларни юзага келтирган ҳолда, уларнинг доимий даромадлар ва етарлича ижтимоий ҳимояга эга бўлган хавфсиз иш жойларига эга бўлиш имкониятларини чегараламоқда [10, 65-75-б].

Жаҳонда меҳнат бозорининг самарали ривожланиши борасидаги тажрибалар негизида иш билан бандликка кўмаклашиш соҳасида турли даражалардаги ташкилий тузилмалар фаолиятининг самарадорлигини ошириш, меҳнат бозорида ҳудудий ахборот тизимларини шакллантириш, ишчи кучининг касбий ҳаракатчанлигини ошириш, ишсизликни камайтириш, меҳнат бозори ва аҳолининг айрим ижтимоий-демографик гуруҳлари эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда иш ўринлари яратиш бўйича давлат буюртмаларини шакллантириш, нодавлат иш билан бандлик хизматини ривожлантириш каби йўналишлардаги илмий муаммоларни тадқиқ этиш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Давлат иш билан бандлик сиёсати мамлакат ижтимоий-иқтисодий сиёсатининг таркибий қисми сифатида меҳнат потенциалидан самарали фойдаланиш ва унинг ривожланиши бўйича иш билан бандлик муаммоларини ечишга йўналтирилган иш кучини тармоқлар ва иш билан бандлик кўринишлари бўйича қайта тақсимлашда ижтимоий жиҳатдан мувофиқ иш билан бандлик даражасини таъминлашга йўналтирилиши зарур.

Шундай экан, қишлоқ жойларда бандликка кўмаклашувчи давлат ташкилотлари фаолиятини тартибга солишнинг самарали ташкилий-иқтисодий механизмлари қуйидаги мақсадларга эришишни назарда тутади:

– қишлоқ жойларда ишчи кучига талаб ва таклиф ўртасида бозор мувозанатига эришиш;

– ишсизларни меҳнатга йўналтиришни рағбатлантириш;

– иш билан банд бўлмаган қишлоқ фуқароларини иш излашда касбий ҳаракатчанлигини ошириш;

– иш излаётган қишлоқ аҳолисини иш билан таъминламоқ.

Республикамиз, айниқса, унинг қишлоқ ҳудудларида аҳолининг иш билан бандлигини таъминлашда амалий ечимини кўтаётган муаммолар кам эмас. Бинобарин, қишлоқ аҳолиси таркибида меҳнат ресурсларининг улушини юқорилиги, иқтисодий фаоллик ва иш билан бандлик даражасининг пастлиги, қишлоқ жойларида ташкил этилган иш жойларининг асосий қисми қисқа муддатли ва мавсумий характерга эгалиги, иш билан банд аҳолининг салмоқли қисми иш ҳақи паст бўлган соҳаларда, норасмий секторда ва барқарор бўлмаган иш жойларида бандлиги, хориждан инвестицияларни жалб этиш бўйича фаол ҳаракатларнинг сустлиги, қайта ишлаш, ижтимоий инфратузилма ва касаначилик соҳасида иш жойларини кўпайтириш имкониятлари тўлиқ ишга солинмаётганлиги, ташқи ва ички меҳнат миграциялари яхши ташкил этилмаганлиги кузатилади [7, 24-б.].

Аҳоли бандлигига кўмаклашиш марказлари иш билан бандликни давлат томонидан тартибга солишнинг муҳим элементи ҳисобланади. Меҳнат бозорида меҳнат воситачилиги билан шуғулланадиган ташкилотлар фаолиятининг тажрибалари шуни кўрсатадики, у ёки бу бозор субъектлари ўртасидаги ишчи кучига талаб ва таклиф бўйича юзага келадиган муносабатлар самарадорлигини ошириш учун ривожланган инфратузилма зарур. Иккала томоннинг манфаатлари мувофиқлиги учун давлат номидан чиқувчи

мустақил ташқи тартибга солувчи тузилма керак. Кўпчилик мамлакатларда меҳнат бозори субъектлари ўртасидаги муносабатларни тартибга солишнинг асосий ташкилий шакли бўлиб, аҳоли бандлигига кўмаклашиш марказлари ҳисобланади.

Республикамизда давлат иш билан бандлик хизмати таркиби уч даражадан иборат: мамлакат миқёсида ижтимоий меҳнат муносабатлари соҳасида давлат сиёсатини юритувчи Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги, унинг ҳудудий даражалардаги бошқармалари, шаҳар ва туманлар миқёсидаги Бандликка кўмаклашиш марказлари.

Шу билан биргаликда, мамлакатимизда кейинги йилларда аҳоли ўртасида давлат иш билан бандлик хизматининг нафақат оммавийлиги ошди, балки ахборот, маълумот, нафақалар ва бошқалар учун давлат иш билан бандлик хизматига доимий равишда мурожаат қилаётган фуқаролар сони ортди; мунтазам равишда умумий ва рўйхатга олинган ишсизлик кўрсаткичлари ўртасидаги фарқ қисқарди. Бироқ Ғарбий Европа мамлакатларида давлат иш билан бандлик хизмати 60-70 % ишсизлар ва иш билан банд бўлмаганларга хизмат кўрсатади. Ўзбекистонда бу кўрсаткич 35-40 %ни ташкил этмоқда[1].

Аҳоли бандлигига кўмаклашиш марказлари – ҳудудий даражада давлат иш билан бандлик сиёсатини амалга оширишнинг таркибий қисми бўлиб, уни амалга оширишнинг асосий йўналишларини белгилаб беради.

Туманлар аҳоли бандлигига кўмаклашиш марказларининг асосий масалаларига – бу қишлоқ меҳнат бозорини бошқариш ва ишсизларга персонал ёрдам кўрсатиш, уларни ҳал этиш йўлларини аниқлаш, меҳнат воситачилиги, касбий ва географик касбий ҳаракатчанликни рағбатлантириш, меҳнат бозори ҳақида ахборотлар тўплаш, ишсизларни касбларга тайёрлаш ва қайта тайёрлаш бўйича ишларни амалга ошириш киради. Шундай экан, аҳоли бандлигига кўмаклашиш марказларининг ижтимоий функциялари ва меҳнат бозорини тартибга солишдаги иқтисодий функциялари бирга олиб борилиши назарда тутилади. Бу икки функция марказларнинг икки томонлама моҳиятини аниқлаб беради. Аҳоли бандлигига кўмаклашиш марказлари ишсизлик муаммоларини (ижтимоий функция) ва иш билан бандлик муаммоларини (иқтисодий функция) ҳал этиш ўртасида турли хил вариантларни ишлаб чиқади.

Маълумки, ҳудудий иш билан бандликни давлат томонидан тартибга солишининг ташкилий-иқтисодий механизмлари қишлоқ жойларидаги туман аҳоли бандлигига кўмаклашиш марказлари фаолияти билан чамбарчас боғлиқдир.

Меҳнат бозорининг ҳолати иш билан бандлик соҳасида жами ижтимоий-иқтисодий жараёнларни акс эттиради. Иқтисодий ўсишда инвестицияларнинг юксалиши ишчи кучига бўлган талабни оширади, инқироз даврида эса корхоналар ўзларининг мавжуд штатларини қисқартирадилар. Бошқа томондан, иқтисодиётда тармоқларнинг ривожланиши кўпинча шунга боғлиқ бўладики, тезлик билан молиявий ва технологик имкониятлар асосида малакали кадрларни таъминлаш шарт-шароитлари юзага келади.

Меҳнат бозорида иш жойи сифати бўйича уни икки хил асосий сегментга бўлиш мумкин: юқори малакали ва паст малакали иш жойлари, (меҳнат бозори сегменти-ишчи кучига демографик талаб ва таклиф тузилмаси (жинси ва ёши бўйича), касбий (мутахассислиги ва малака даражаси бўйича) ва ҳудудий (минтақаларнинг ишчи кучига талаб ва таклифдаги ҳиссаси) жиҳатларга бўлинади) [6, 54-6.].

Ҳозирги кунда республикамизнинг йирик шаҳарларида, хусусан, Тошкент, Самарқанд ва бошқа йирик шаҳарларида янги тармоқларнинг ривожланиши натижасида меҳнат бозорида маълум даражада юқори малакали иш жойлари сегменти шаклланмоқда.

Сўнгги 15 йилда республикамиз қишлоқ жойларида иш билан банд бўлган аҳолининг олий ва ўрта махсус маълумотлилари таркибида сезиларли ўзгаришлар юз берди, хусусан, 1991 йилда иш билан банд бўлган аҳоли таркибидаги олий ва ўрта махсус маълумотлилар миқдори корхона ва ташкилотларда ёлланиб ишловчиларнинг мос равишда 25,6 % ва 28,1 %ини ташкил этган бўлса, 2018 йилга келиб, бу кўрсаткичлар мос ҳолда 32,6 % ва 42,0 %га ўзгарган[2]. Бундай ўзгариш республикамизнинг деярли барча вилоятларига хос. Бу эса, ўз навбатида республикамизда иш билан банд аҳолининг сўнгги йилларда етарли қадар юқори таълим даражасига чиққанлигини билдиради. Шу

[1] Employment and Social Developments in Europe: 2019 review. European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019. – P. 37.

[2] Манба: Ўзбекистон Республикаси йиллик статистик тўплами. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси. – Т.: 2019.

1-жадвал. Ўзбекистон Республикасида жорий меҳнат бозорининг асосий кўрсаткичлари[1]

Йиллар	Бандликка кўмаклашиш марказларига иш сўраб мурожаат қилганлар сони, минг киши ҳисобида	Ишга жойлаштирилганлар сони, минг киши ҳисобида	Мурожаат қилганларга нисбатан ишга жойлаштирилганлар улуши, %	Расмий рўйхатга олинган ишсизлар сони, минг киши
2001	421,4	280,6	66,6	35,4
2002	462,8	318,1	68,7	37,5
2004	430,5	317,4	73,7	32,2
2006	410,3	325,1	79,8	27,7
2008	557,4	486,5	88,5	27,4
2010	658,5	565,3	85,8	29,5
2012	661,4	595,7	90,1	25,3
2014	462,2	423,5	91,6	24,6
2016	300,2	284,1	94,6	7,5
2017	266,2	248,1	93,2	5,0
2018	271,9	229,9	84,6	14,4

билан бирга, иш билан банд бўлган аҳоли таркибидаги ўрта ва бошланғич маълумотлилар улуши бу даврларда 46,3 %дан 25,4 %га камайди[2]. Бунинг сабаби эса таълим тизимида мажбурий умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълимининг тўлиқ қамраб олинганлиги билан изоҳланади.

Аҳоли бандлигига кўмаклашиш марказларининг ишга жойлаштириш бўйича юқори самарали фаолиятига қарамасдан, унчалик катта бўлмаган қисмга эга бўш иш жойлари унинг ёрдамида тўлдирилади.

Республикамизда 2018 йилда жами аҳоли бандлигига кўмаклашиш марказлари орқали ишга жойлашганлар 229,9 минг кишини, 2001 йилда эса 280,6 минг кишини ташкил қилган. Аҳоли бандлигига кўмаклашиш марказларига иш сўраб мурожаат қилганлар сонига нисбатан ишга жойлаштирилганлар сони 2001 йилда 66,6 %ни, 2018 йилда эса бу кўрсаткич 84,6 %ни ташкил этган (1-жадвал).

Республикамизда меҳнатга муҳтож шахсларни аниқлаш хусусида амалга оширилган статистик таҳлил натижалари шуни кўрсатмоқдаки, 1991 йилда иш билан таъминлашга муҳтож бўлган аҳоли сони 329,3 минг кишини, 2017 йилда эса 724,1 минг кишини ташкил этган[3].

Таҳлил этилаётган йиллар мобайнида бу кўрсаткич 394,7 минг кишига, яъни 2,2 мартага ошган (2-жадвал). Бу кўрсаткичнинг динамикасини вилоятлар кесимида олсак, фақатгина Сурхондарё вилоятида камайиш (-7,6 минг киши ёки 70,0 %) тенденциясига эга бўлган. Мазкур кўрсаткични иқтисодий фаол аҳоли сони динамикасига солиштирсак, 1991 йилда жами иқтисодий фаол аҳоли сонига нисбатан 3,8%, 2018 йилда эса 5,1 %ни ташкил этган). Бундан кўринадики, кейинги йилларда иш билан таъминлашга муҳтож шахсларнинг иш билан таъминланмаганлик ҳолати ўсаётганлигини кўришимиз мумкин.

Мамлакатимизда иш билан таъминлашга муҳтож шахсларнинг иш билан таъминланиши яратилаётган янги иш ўринлари миқдорига бевосита боғлиқ. Республикамизда 2018 йилда яратилган иш ўринлари сони 336146 тани ташкил этган ҳолда, энг кўп янги иш ўринлари саноат тармоғи (101,5 минг), хизмат кўрсатиш соҳаси (66,2 минг) ва қишлоқ хўжалигида (51,6 минг) яратилган. Шунингдек, Республикада фаолият кўрсатмаётган корхоналар фаолиятини тиклаш ҳисобига – 14,7 минг ва бўш турган давлат объектларини ижа-

[1] Манба: Ўзбекистон Республикаси йиллик статистик тўплами (2001-2018 йиллар учун). Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси. – Т.: 2019.

[2] Манба: Ўзбекистон Республикаси йиллик статистик тўплами. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси. – Т.: 2019.

[3] Манба: Ўзбекистон Республикаси йиллик статистик тўплами. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси. – Т.: 2019.

2-жадвал. Ўзбекистон Республикасида иш билан таъминлашга муҳтож бўлган аҳоли сони динамикаси[1] (минг киши ҳисобида)

Ҳудудлар (вилоят-лар) номи	Йиллар						2018 йилда 1991 йилга нисбатан ўзгариши:	
	1991	2002	2011	2014	2015	2018	+,-	%
Қорақалпоғистон Республикаси	21,9	27,7	41,3	40,3	35,7	39,6	17,7	180,8
Вилоят-лар:								
Андижон	39,1	41,0	66,3	68,4	73,7	77,1	38,0	197,2
Бухоро	20,5	25,3	40,2	40,9	45,3	45,9	25,4	2,2 марта
Жиззах	6,7	12,5	21,2	22,2	24,6	26,1	19,4	3,9 марта
Қашқа-дарё	26,3	33,2	58,3	58,3	64,0	67,1	40,8	2,5 марта
Навоий	8,3	12,5	21,5	22,8	23,1	24,3	16,0	2,9 марта
Наманган	17,3	27,5	49,0	49,6	52,2	54,9	37,6	3,2 марта
Самар-қанд	51,3	65,1	74,6	76,2	82,6	86,8	35,5	169,2
Сирдарё	9,5	8,6	13,9	47,6	52,0	54,7	45,2	5,8 марта
Сурхон-дарё	25,6	32,3	46,6	15,2	17,0	18	-7,6	0,70
Тошкент	24,5	30,3	45,4	46,8	51,1	53,7	29,2	2,2 марта
Фарғона	40,4	51,4	73,2	72,9	82,9	87,1	46,7	2,1 марта
Хоразм	17,5	22,6	35,6	37,1	39,2	42,5	25,0	2,4 марта
Тошкент шаҳри	20,3	25,8	39,2	41,3	43,6	46,3	26,0	2,2808
Респуб-лика бўйича	329,3	415,8	658,2	639,7	687,0	724,0	394,7	2,2 марта

рага бериш ва хусусийлаштириш орқали – 12,0 минг иш ўрин яратилган[2].

Қишлоқ жойларда аҳоли бандлигига кўмаклашиш марказлари фаолиятини таҳлил қилишда иш билан бандликка кўмаклашиш доирасидаги йўналишлар муҳим аҳамиятга эга бўлиб, нафақат иш билан бандлик хизматининг самарали фаолиятини баҳолаш, иш билан бандлик сиёсати йўналишларини ишлаб чиқиш, балки иш билан бандлик муаммолари бўйича янги ечимларни таклиф қилиш имкониятлари юзага келади.

Республикамизда 2012 йилда ўтказилган бўш иш ўринлари ярмаркалари натижалари бўйича жами 1281 та бўш иш ўринлари ярмаркаси ўтказилиб, бунда 429182 киши иштирок этди. Шундан, ўтказилган бўш иш ўринлари ярмаркалари натижалари бўйича мазкур йилда 47,3 %дан ортиқроқ кишилар иш жойлари билан таъминландилар. Мамлакатимизда 2012-2018 йиллар 1 январь ҳолатига ўтказилган ярмаркалар бўйича таҳлилий натижаларга кўра, ўтказилган ярмаркалар сони 2018 йил 2012 йилга нисбатан 149 тага кам бўлган ҳолда, ишга жойлашишга йўлланма берилганлар ҳиссаси ҳам 68,4 %ни ташкил этган[3].

Ишга жойлаштиришда бўш иш ўринлари ярмаркаларининг ўтказилиши самарали усуллардан бири ҳисобланади.

Ишсизларни ишга жойлаштиришнинг яна самарали усулларидан бири – булар бир тармоққа тегишли корхоналар ва ташкилотлар масъул ходимлари билан иш берувчиларнинг талабларига мувофиқ касбий малака ва мутахассисликка эга бўлган ишсиз фуқаролар ўртасида давлат иш билан бандлик хизмати воситачилиги асосида ходимларни танлаш бўйича ўтказиладиган тўғридан-тўғри мулоқотлар усули ҳисобланади.

Ривожланган мамлакатлар тажрибасидан келиб чиққан ҳолда, юқоридаги ишга жойлаштиришнинг тўғридан-тўғри ўтказиладиган мулоқотлар усули аҳолини иш билан бандлигига кўмаклашишнинг муҳим воситаси бўлиб ҳисобланади. Бўш иш жойлари бўйича ўтказиладиган ярмаркадан фарқли равишда ишга жойлаштиришнинг тўғридан-тўғри ўтказиладиган мулоқотлар усули ходимларни танлашда ишчи кучининг бир мунча касбий ҳаракатчан эканлиги ҳамда қисқа босқичда кас-

[1] Манба: Ўзбекистонда меҳнат ва бандлик. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси. – Т.: 2019.

[2] Манба: Ўзбекистон ҳудудларининг йиллик статистик тўплами. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси. – Т.: 2019.

[3] Манба: Ўзбекистонда меҳнат ва бандлик. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси. – Т.: 2019.

бий тайёргарликдан ўтиши билан ажралиб туради. Бунда иш берувчиларнинг хоҳиш ва истакларига биноан мулоқот ўтказиш жойи ва вақти белгиланади, номзодларга талаблар олдиндан тушунтирилади, масалан, маълумоти, иш тажрибаси, касбий малакаси, транспорт воситаларига эгалиги ва бошқалар.

Шунингдек, иш билан бандлик хизмати органларига мурожаат қилиб келган фуқароларни ишга жойлаштиришга кўмаклашиш бўйича бирдан-бир самарали ахборот шакли бўлиб, аҳолига экспресс-хизматлар марказларини яратилишидир.

Самарқанд вилоятида 2018 йилда аҳолини ишга жойлаштириш бўйича ўтказилган мониторинг тадқиқотлари шуни кўрсатдики, иш изловчи фуқароларнинг 75 %и шаҳар ва туманлар аҳоли бандлигига кўмаклашиш марказларига иш сўраб мурожаат қилишга тайёр[1], агарда иш билан бандлик хизматида ўзларига мос бўш иш ўринлари тўғрисида тўлиқ ахборотга эга бўлиш учун шарт-шароитлар мавжуд бўлса.

Жойлардаги аҳоли бандлигига кўмаклашиш марказларининг юқоридаги масалалар бўйича хизматларидан экспресс хизмати марказларининг фарқи шундаки, иш сўраб мурожаат қилувчи фуқароларга тез хизматлар кўрсатилади, шунингдек фуқароларнинг ўз-ўзига хизмат кўрсатишлари амалга оширилади. Ишга жойлашиш масалалари бўйича барча асосий ахборотлар очиқ, ҳаммабоп кўргазмали тахталар ёки махсус автоматлашган қурилмалар орқали ҳар бир киши бўш иш ўринлари ҳақида барча ахборотларни кетма-кет махсус автоматлар тугмачаларини босиш натижасида маълумотларга эга бўлишлари мумкин. Тажриба шуни кўрсатдики, экспресс-хизмат марказларининг ташкил этилиши фуқароларни ишга жойлашиши ва касбий таълим олиши бўйича мустақил иш излашнинг ривожланишига эришилади.

Давлат иш билан бандлик хизмати қошида экспресс-хизмат марказларининг яратилиши ташкилий-иқтисодий жиҳатдан самарали ҳисобланади. Бундай марказларнинг ташкил этилиши давлат иш билан бандлик хизмати органларининг иш сўраб мурожаат қилувчи фуқаролар билан иш билан бандлик масалалари бўйича мулоқот доираси кенгаяди. Бу эса, фуқароларнинг жойлардаги аҳоли бандлигига кўмаклашиш марказларига кетма-кет равишда ишсиз сифатида қайд қилдириш учун ташрифлари камаяди.

"Ижтимоий ҳимояга муҳтож бўлганларни ижтимоий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш"бўйича аҳоли бандлигига кўмаклашиш марказларининг ёшлар ва ногиронлар билан иш билан бандлик доирасида олиб бориладиган ишларини кўрсатиб ўтишимиз мумкин.

Қишлоқ ёшларини иш билан бандлигига кўмаклашиш. Республикамиз аҳоли бандлигига кўмаклашиш марказларига мурожаат қилган аҳолининг асосий тоифаси ёш фуқаролар – ўқув билим юртлари битирувчилари (38%-40%) ва иш жойини ўзгартираётганлардир (45%-48%)[2].

Ҳозирги кунда Республикамиз қишлоқ ҳудудларида турли йўналишлардаги ўқув юртларининг иш билан бандлик муаммолари кучаймоқда. Бундай ҳолат яқин 3-5 йил ичида ҳам сақланиб қолиш эҳтимоли мавжуд. Аҳоли бандлигига кўмаклашиш марказларилар у ёки бу мутахассисликлар бўйича меҳнат бозоридаги талабни илмий асослаш мақсадида меҳнат бозори мониторингини ўтказиши зарур. Меҳнат бозори мониторинги ўтказилиши ўқув юртларини битирувчиларни ишсиз бўлиб қолишининг олдини олиш бўйича илмий асосланган хулосалар ишлаб чиқиш имкониятини юзага келтиради. Чунки ўқув юртларини битирувчилар эртага ишсиз бўлиб юрсалар, уларни ўқитиш учун кетган харажатларни молиялаштириш самарасиз бўлиб чиқади.

Шу билан бирга, олий ўқув юртларининг олий маълумотга эга битирувчиларини ишга жойлаштириш масаласи ҳам долзарбдир. Чунки қишлоқ жойларда турли хил олий мутахассисликлар бўйича ишчи кучига талаб етарли даражада эмас.

Кўп функцияли тизим сифатида талабаларга уларнинг касбий шаклланиши ва меҳнат бозорида рақобатбардошлигини ошириш мақсадида олий ўқув юртлари қошида битирувчиларни ишга жойлаштиришга кўмаклашиш бўйича жамғарма ташкил этилиши керак. Бу жамғарманинг битирувчиларни иш билан таъминлашга кўмаклашиш бўйича фаолияти туманлар ҳокимият органлари ва иш билан бандлик хизматлари билан мувофиқликда амалга оширилиши ҳамда аҳоли бандлигига кўмаклашиш марказлари амалдаги қонунчилик базаси асосида касбий-таълим хиз-

[1] Муаллифларнинг 2019 йил Самарқанд вилоятида ўтказилган социологик сўровнома натижалари асосида ҳисобланган.

[2] Муаллифларнинг 2019 йил Самарқанд вилоятида ўтказилган социологик сўровнома натижалари асосида ҳисобланган.

матларини меҳнат бозорида тартибга солиш бўйича комплекс тадбирлар ишлаб чиқиш зарур.

Бу тадбирлар қуйидагилардан иборат: касбий таркибнинг йиллик таҳлили, битирувчи ишсизлар сони ва уларни ишга жойлаштириш мониторингини ўтказиш; ёш мутахассислар учун бўш иш ўринлари тузилмаси ҳақида маълумотлар банкини шакллантириш; битирувчиларни иш билан таъминлаш мақсадида иш берувчилар билан алоқадорликни ташкил этиш; олий таълим муассасалари битирувчиларини қишлоқ ҳудудларида ишлашга боришини рағбатлантириш, туманлар ҳокимият органлари билан ўқув юртлари раҳбарияти ва битирувчиларни ишга жойлаштириш бўйича ўқув юртлари жамғармалари билан алоқаларини ташкил этиш; олий маълумотли мутахассисларга қишлоқ жойларидаги талабни истиқболлаштириш; олий ўқув юртларига қабул қилинаётган талабаларга қишлоқ меҳнат бозоридаги талабни ўрганиш; қишлоқ ҳудудларининг ривожланиш хусусиятларидан келиб чиқиб, янги очилган мутахассисликларга хулоса бериш.

Қишлоқ аҳолисини касбга йўналтириш ва психологик қўллаб-қувватлаш қишлоқ меҳнат бозорида ижтимоий-иқтисодий ҳолатлар, имкониятлар ва эҳтиёжларни ҳисобга олган ҳолда оптимал иш билан бандлик кўринишларини танлаш ва касбий шакллантиришда давлат ва фуқаролар жамиятлари томонидан ижтимоий кўмак беришга йўналтирилган комплекс махсус чора-тадбирларни ўзида намоён этади.

Иш билан бандлик хизматининг касбга йўналтириш бўйича янги ва ноанъанавий шакли бўлиб, кадрларни касбга йўналтириш ва қайта тайёрлаш дастури ҳисобланади. Бу дастур касбга йўналтириш бўйича психолог маслаҳатлари ва психологик таъсир кўрсатиш тавсифига эга маърузалар ўтказишни ўз ичига олади.

Айнан касбга йўналтириш ва психологик қўллаб-қувватлаш янги бозор шароитларига касбий карьерани амалга ошириш учун оптимал шарт-шароитларни яратиш орқали инсоннинг мослашувчанлигини ошириш, меҳнат бозори эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда, уларнинг индивидуал хусусиятлари билан мувофиқликда фуқароларни ишга жойлаштиришни оптималлаштириш имкониятлари ва ҳаёт йўлининг ҳар қандай босқичида касбий ўз-ўзини аниқлаш жараёнини фаоллаштиришга йўналтирилган. Бунинг натижасида иш билан бандлик хизматининг касбга йўналтириш, қайта тайёрлаш ва психологик қўллаб-қувватлаш бўлими мутахассисларини психологик тайёрлашга талаби кучаяди. Улардан психологик имкониятлар, шахснинг ички ресурс имкониятлари, унинг яширин салоҳияти, касбга кириш ва касбий устунликка эга эканлиги, маслаҳат беришнинг психотехнологик билимлари ва ахлоқ-одоб нормалари ва тамойилларига мувофиқ мижоз билан суҳбат қуриш лаёқати тўғрисида билимларни талаб этади [5, 76-б].

Узоқ муддатли ишсизлар билан ижтимоий мослашишнинг мазкур дастурини амалга оширишда бош муаммо янгича курслар ва иш изловчилар курсини ташкил этиш бўйича меъёрий базанинг етишмаслиги ҳисобланади. Амалиётда дастурни жорий қилиш таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, дастур маълумотлари ижтимоий мослашиш ёки таълим олиш эмас, балки касбга йўналтириш ва психологик қўллаб-қувватлаш дастурлари бўлиб ҳисобланади. Бироқ мавжуд меъёрий жиҳатдан таъминлашда бу ҳисобга олинмаган.

Шунинг учун, бизнинг фикримизча, ушбу йўналишда меъёрий ҳужжатларни такомиллаштириш бўйича **қуйидагиларни таклиф этамиз:**

– касбга йўналтиришга бағишланган давлат статистика ҳисоботлари бўлимларида ҳисобот шакллари ва харажатлар сметасига мувофиқликда касбга йўналтириш ва психологик қўллаб-қувватлаш статусини мазкур дастурларга киритиш;

– касбга йўналтириш ва психологик қўллаб-қувватлаш йўналиши мутахассислари учун ушбу дастурни ўтказиш бўйича узвий боғланган фаолият, меъёрий ҳужжатни ишлаб чиқиш.

Хулоса ва таклифлар (Conclusion/ Recommendations).

Бизнингча, аҳолини иш билан бандлигини таъминлашда бу йўналиш бўйича қуйидаги тадбирларни амалга ошириш зарур: давлат иш билан бандлик хизмати таркибида ходимларни касбга йўналтириш ва психологик қўллаб-қувватлаш бўлимларини ташкил этиш; касбга йўналтиришни психологик жиҳатдан қўллаб-қувватлаш бўйича илмий асосланган дастурларни ишлаб чиқиш; бу йўналиш бўйича етук мутахассислар ва психологларни жалб этиш; ишсизларни касбга йўналтириш бўйича психологлар маслаҳатини бериш ва бошқалар.

Бизнингча, ҳудудий иш билан бандлик хизматини иш билан бандлик соҳасидаги асосий йўналишлари бўйича фаолияти ҳолатининг натижалари шуни кўрсатадики, меҳнат бозорини тар-

тибга солишда фаол иш билан бандлик сиёсати қуйидаги масалаларни ҳал этишга қаратилмоғи зарур:

– бозор иқтисодиёти талабаларига мувофиқ қишлоқ ҳудудларида ишчи кучи сифатини оширишда иш билан банд бўлмаган аҳоли ва ишсиз фуқароларни касбга тайёрлаш ва қайта тайёрлаш тизимини ривожлантириш;

– қишлоқ ёшларини касбга йўналтириш ва психологик қўллаб-қувватлаш тизимини ривожлантириш;

– қишлоқ ёшларини ишга жойлаштириш учун мақсадли дастурларни ишлаб чиқиш ва жамоат ишлари ривожланишини ўз ичига олувчи ижтимоий ҳимояга муҳтож қишлоқ фуқароларини ишга жойлаштиришга кўмаклашиш;

– иш билан банд бўлмаган қишлоқ аҳолисини тадбиркорлик фаолиятини рағбатлантириш ва кичик бизнесни қўллаб-қувватлашни ўз ичига олувчи самарали иш ўринларини сақлаш ва янги иш жойларини яратиш;

– ишдан бўшатилаётган қишлоқ хўжалиги ишчиларини касбга қайта тайёрлаш ва ишга жойлаштириш бўйича олдиндан чора-тадбирларни ишлаб чиқиш;

– бўш иш жойлари сони ва таркиби, касбий таълим курслари ва ҳоказолар тўғрисида қишлоқ фуқароларига хабар бериш мақсадида қишлоқ аҳолисига ахборот хизматлари кўрсатиш кўламини кенгайтириш;

– қишлоқ меҳнат бозорида мониторинг тадқиқотларини ўтказиш;

– умумий, ўрта махсус, олий таълим тизимини мунтазам равишда иш берувчилар талабларига мувофиқлаштириш;

– таълим муассасаларида келгусида мутахассисларни тайёрлаш йўналишлари ва ҳажмига тузатишлар киритиш, ўқув юртларида битирувчилар ўртасида ишсизлик хавф-хатарини олдини олиш;

– қишлоқ меҳнат бозори конъюнктурасидан келиб чиқиб, иш берувчиларга маслаҳат хизматларини ташкил этиш;

– иш билан бандлик соҳасида ижтимоий ҳамкорлик механизмини ривожлантириш.

Фойдаланилган адабиёт рўйхати (References):

1. Абдурахмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти: назария ва амалиёт / Дарслик. -Т.: «FAN» нашриёт давлат корхонаси, - Т.: 2019. - 512 б.

2. Вальнева Л.В., Маркевич И.В. Становление российского рынка труда // Социально-политический журнал. - 1997. - JV2 5. - С. 138 - 142.

3. Дудников С.В. Эффективность активной политики содействиязанятости населения мегаполиса. // Дисс. ...д-ра экон. наук. – М.: РГБ, 2006. - С. 195.

4. Колесникова О. Об оценке эффективности работы службы занятости //Человек и труд. - 2002. - № 3. - С. 55 - 56.

5. Рынок труда. Учебное пособие. Под общей редакцей д.э.н., проф. Абдурахманова К.Х., д.э.н., проф. Одегова Ю.Г. – Т.: ТФ РЭА, 2009. - 384.

6. Словарь терминов, применяемых в деятельности служб занятости. – М.: 1997. -С. 74.

7. Холмўминов Ш.Р., Хомитов К.З., Арабов Н.У., Бобоназарова Ж.Х., Абдураманов Х.Х. Қишлоқ аҳолисини иш билан таъминлашнинг назарий ва амалий асослари (монография). – Т.: "Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи", 2018. - 160 бет.

8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги ПФ-4947-сонли Фармони. - https://lex.uz/docs/3107036

9. Ўзбекистон Республикаси йиллик статистик тўплами. 2007-2018 йиллардаги статистик тўплам.

10. World Employment and Social Outlook 2017: Sustainable enterprises and jobs: Formal enterprises and decent workInternational Labour Office – Geneva: ILO, 2017.